

без богатих и сиромашних. То је идеал чије је далеко проду- жавање, пролазећи кроз друштвену утопију XVIII-XIX века, нашло свој савршени израз у марксистичкој есхатологији, о чему је говорио Жорж Гурвич.

На плану фундаменталних антиномија на социо-култур- ном и егзистенцијалном домену, хришћанска духовност схва- тила је идеал мистичног тела свог историјског бића у срцу парадокса који би се могао формулисати као „Јединство у слободи“. Читава историја хришћанског света видно указује на амбис који одваја животне чињенице од тог све удаљенијег идеала. Док је упорно трајала способност да се у то верује, тај циљ је могао да надахњује, остајући истовремено на ви- дику сваке стваралачке делатности. Али пред распадањем тог идеала, када је слобода била жртвована јединству или обрат- но, људи су се повукли у очајање побуне, било против живо- та у овом свету, било тражећи смирење у химерама о повратку у Златно доба изгубљеног раја на земљи.

Превела са француској Олиа Кошутинић

АУТОХТОНА КЊИЖЕВНОСТ (ЖИТИЈНОГ И ЛЕТОПИСНОГ ЖАНРА) ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Земље југоистичне Европе словенског књижевног језика (у које спадају поред јужнословенских и влашке земље) у ра- ном средњем веку представљају међупростор ван непосредног грчког и латинског језичког и књижевног утицаја. Језик писа- не књижевности настаје у овим земљама углавном посредством христијанизације и црквене ћирилометодијанске просвете почев од деветог века. Поред преведених са грчког (библиј- ских, светоотачких, правних) и других црквених текстова, за прва оригинална дела књижевности на словенском језику мо- гу се сматрати житија оснивача старословенске књижевности и њихових првих следбеника која настају на територији тада- шње бугарске државе – такозвано прво Бугарско царство.

Житија или хагиографије представљају најпопуларнији књижевни род у средњем веку што се односи на свет источног и западног хришћанства. Обзиром на црквено порекло словен- ске писмености (која у румунским земљама Влашкој и Мол- давији траје све до XVII века), ова књижевна врста преовлађује у земљама југоисточне Европе све до позног краја средњег века који на овим просторима досеже (због турске хегемоније) све до XVII, XVIII па и до XIX века.

Други најважнији књижевни род представљају летописи или хронике које углавном настају из династичких потреба (углавном из владарских генеалогича или као локални наста- вак универзалних хроника) те зато имају више светивни и исто- риографски карактер. Ваља напоменути да се ова два књижевна рода некада преплићу зашта су најбољи пример „Животи

краљева и архиепископа српских“ Данила другог и његових настављача те да их стручњаци називају „хагио-биографијама“ (Кемпген) или „династичком историографијом“ (Хафнер). Треба имати у виду да јужнословенска хагиографија углавном има више биографски или чак делимично историографски карактер него што је то случај са животима светаца у хришћанском свету уопште и зато назив „светачке легенде“ и слично далеко мање оговара овим списима у овом делу европе него иначе. Разлоге овоме треба тражити у чињеници да јужнословенска житија имају за ауторе најчешће савременике што значи да имају карактер непосредног сведочања и нарочито у сразмерно мањој заступљености световне и летописне књижевности (у односу не само на западну и византијску него и на руску књижевност), што значи да житија имају не само биографских него и летописних особина нарочито када се ради о важним личностима световног (владари) и духовног (црквени поглавари) живота.

Једним сумарним пресеком аутохтоне књижевности добијамо занимљиву слику о односу између културе и државности наведеног дела Европе у време настанка државности и историјске самосвести већине народа који су одржали државно историјски континуитет до садашњег времена.

Најстарија и у целини вероватно најбогатија је словенска књижевност бугарског државно-историјског подручја. Ово не само због јаке државности која се и поред историјског дисконтинуитета обнављала у сталној борби са Византијом, него пре свега због чињенице да је ћирилометодијевска црквена и књижевна иницијатива нашла своје право полазиште у оквиру бугарске монархије IX века као и то да је непосредно сушедрство Византије прво у Бугарској дало замаха синергији византијско-словенске цивилизације.

Књижевност која је настала на тлу бугарске монархије током средњег века припада највећим делом житијном жанру готово искључиво црквеног карактера, знатно је мање заступљен

историографски род летописа или хроника¹. Житијна књижевност достиже врхунац крајем XIV века радом патријарха Јефтимија Трновског и његове књижевне школе². када коначно настаје врста такозваног развијеног или опширног житија у Бугарској³. Богатство и књижево-историјска вредност ове

¹ Као „Синодик“ цара Борила (из 1211 г.) са приказом Сабора у Трнову посвећеног борби против богумилизма, и у настаку, хроником бугарске Цркве са пописом царева и патријараха до Јована Шишмана (1371-1393), издање у *Бугарски Старици* 8, Sofia 1928 ; i M.G.Porcuàenko, *Синодикъ царя Борила*, у *Български старини VIII*, Sofia 1928 ; E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris 1947, стр. 141-147; D. Obolensky, *The Bogomils*,* стр. 234-249. Затим „Споменик“ – са генеалогичком бугарских царева, поменом њихових супруга, патријараха, епископа и најважнијих бојара. Па „Лиетопис“ – зборник који осим популарних византијских хроника Манасијеје и Григорија Монаха, (cf. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris 1947, стр. 17-18), садржи и попис бугарских владара (две верзије из 963 г. и 1204 г., F. Dvornik, *Les Slaves*, стр. 498, и на крају „Бугарска хроника“ (од почетка XIV до почетка XV в.), чд. И. Богдан, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*, *Archiv für slavische Philologie* XIII (1891), стр. 526-536 ; и која је сачувана у рукописном зборнику преписаном у Молдавији између 1554 и 1561, Турдеану, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris 1947, стр. 159-160.

² Овде се мисли на дела као: Житије са похвалом светом Јовану Рилском од Патријарха Јефтимија, издање Ј.Иванов, *Житија на св. Ивана Рилски, съ уводнии бележки*, ојављено у *Годишникъ* Универзитета у Софији, т. XXXII (1936), 108 стр. Житије Патријарха Јоакима; Житије Св. Илариона Магленског са описом његове борбе против богумилизма; Житије Св. Филотеје; Житије Св. Параскеве Млађе; Житије Св. Михаила ратника из Потуке, Е. Турдеану, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris 1947, стр. 71-81 ; ”Les écrits hagiographiques slaves (et en particulier bulgares) se distinguent, dans une certaine mesure, des schémas byzantins uniquement dans les cas où il s’agissait non pas des Vies de Saints, dans le sens strict du terme, mais plutôt de biographies de laïcs” (I. Dujéev, *Les rapports hagiographiques entre Byzance et les Slaves*, in *Medievo bizantino-slavo III*, Rome 1971 стр. 277).

³ До тада преовлађује у бугарској хагиографији кратко или пролошко житије, као и тзв. „народна житија“: “Le type de Vie composée en style élevé et de longue durée s’est établi en Bulgarie aux dernières décennies du XIVe siècle grâce à l’activité de l’Ecole de Tarnovo. Jusqu’à cette époque, dans l’hagiographie bulgare le type dominant de Vie c’est la *Vie brève* et la *Vie de prologue*” : I. Boàilov, *L’hagiographie bulgare et l’hagiographie byzantine : unité et*

словенске писмености нису у супротности са њеним епигонским карактером поготову ако се има у виду ред естетских вредности који у средњем веку даје предност верности осветланим узорима из прошлости на рачун оригиналности у уметничко-књижевној креативности. Сразмеран недостатак креативне оригиналности у поређењу са руском (летописачка историографија) или српском (владарска хагио-биографија или историографија) књижевношћу средњег века треба разумети не само као културну него и институционалну блискост и подређеност Бугарске византијском државном и цивилизацијском узору.

Српска аутохтона књижевност настаје у XII и нарочито у XIII веку када (почетком XIII в.) настаје прво житије развијеног типа: Живот Симеона Немање од Стефана Првовенчаног. Особеност ове књижевности житијног типа је у владарским хагио-биографијама које покривају доба готово свих владара од Стефана Немање до Стефана Лазаревића. Књижевна и култна сакрализација владара, почев од Св. Јована Владимира (†1016) и Симеона Немање (†1199) до Стафана Дечанског (†1331) и кнеза Лазара (†1389), а поготово „светородних“ династија, Немањића и сремских Бранковића, јесте црквена и династичка институција која постоји само у западном делу хришћанства (Француска, Угарска, Енглеска). Готово непрекидни континуитет ове владарске династичко-црквене меморијалистике иде напоредо са путем српске државности и у блиској је свези са развојем црквено-политичке идеје државног суверенитета и црквене аутокефалности. Летописачка лапидарна историографија настаје доста касно (крајем XIV в.) и води порекло од владарских генеалогичких уз осетан утицај династичке хагио-биографије.

Под утицајем западноевропских монархистичких институција и духовности источно-хришћанске цивилизације срп-

divergence, in *Hagiographie, cultures et sociétés IVe-XIIIe siècles*, Paris 1981, стр. 549sqq.

ска државност била је у положају да од еклектике различитих утицаја, преко синкретизма поларизације хришћанског света достигне извесни степен синтезе, са тенденцијом већег приближавања византијском узору. Ова синтеза се не односи само на креативно усвајање универзалних узора него и на тежњу аутохтоним решењима за најважнија питања средњовековног света као што је однос две власти – световне и духовне, питање које је на Истоку и на Западу углавном решавано на принципу односа снага стварајући тако мању или већу неравнотажу између главних полова друштвених структура из којих настају аутократски монополи власти који се у модерној историографији називају цезаро-папизам и папо-цезаризам. Синтезу српске државно-црквене политичке и духовне културе најсажетије одређује реч „симфонија“ две власти, појам који добија државно-правни садржај почев од Законоправила (кормчије) Св. Саве из 1220 године. Ова спрега „сагласије“ две власти – световне и духовне – имала је за средњи век позитивну страну јер је ублажавала и бар донекле неутралисала моћ полова деспотске самовоље. Државно-црквена симфонија важи као једна од особености српске цивилизације средњег века дотле да се квалификује, не без извесног претеривања јер теорија није исто што и стварност, као „теократска монархија“ („monarchie ecclésiastique“)⁴. Склад између главних друштвених структура остаје идеја водиља српске државно-црквене идеологије са знатним уделом у равотежи друштвених односа по принципу да су „менталне структуре одраз друштвених структура“ (Г. Думезил) и обрнуто. Вероватно је и склад српске монументалне уметности – архитектуре и иконографије – (који јој даје универзалну вредност) одраз тог „сагласија“. Што се тиче теме којом се овде бавимо, поред правних (дипломатичких аката и законских зборника) који често имају своју посебну књижевно-правну вредност, највећи значај као средство успостављања и одржавања културне, политичке и историске самосвести у

⁴ Kloczowski, in *Histoire du Christianisme* 6, Париз 1990, стр. 252.

српском средњем веку имају владарске и архиепископске хагио-биографије. Као најпримернији одраз синтезе и симфоније цивилизације српског средњег века оне по својој аутохтоном књижевном и историософском континуитету представљају јединствену појаву у Европи средњег века.

Искључивошћу католичке Цркве према словенској литургији и њеном забраном на Саборима у Сплиту 925, 928, и 1060 године осујећена је оригинална књижевност на тлу средњовековне Хрватске. Оних неколико дела која су сачувана припадају позном делу средњег и почетку новог века⁵ и имају малу књижевно-историјску вредност у односу на црквено градитељство и осталу културну баштину хрватског средњег века. Када је требало бирати између ауторитета Рима и црквене хијерархије романских градова далматинског приморја с једне стране и хрватског словенског свештенства с друге стране, хрватски краљеви су се приклонили спољним факторима што је вероватно имало удела и у ефемерности њихове монархије (која се утапа у угарско краљевство већ 1102 године), а не само у оскудности средњовековне хрватске књижевне баштине.

У средњовековној Босни ствари се одвијају супротним током него у Хрватској. Владари се, без обзира на повремене изјаве лојалности папи што су без последица чинили и неки Немањићи, у стварности приклањају домаћој, „народној“ Цркви. Ова спрега локалне Цркве и владара ишла је у прилог јачању централне власти и босанска државност је ишла узлазном путањом да би Твртко I 1377 постао први „краљ Срба

⁵ Као опис смрти краља Звонимира – позни додатак (почетак XIV в.) у „*Libellus Gothorum quod latine Sclavorum dicitur regnum*“ (глава XXVII), текст преведен на латински од Марка Марулића, и придодато „Летопису попа Дукљанина“ у редакцији под насловом „*Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*“. Или кратки летописи у *Зборник у фра Шимуна Клементовића* (поч. XVI в.); у *Зборнику фра Петра Милутиновића* (XVI в.) и у *Зборнику фра Шимуна Главинића Шибенчанина* (XVI в.), *Историја народа Југославије I*, Београд 1953, стр. 716-717; В.Јагић, *Историја књижевности народа хрватскоја и српскоја*, Загреб 1867, стр. 115-120; Фр.Пољанец, *Историја сјапаре и средње југословенске књижевности*, Загреб 1939, стр. 144-147.

и Босне“. Супротност се односи можда још и више на карактер „Цркве босанске“ чија аутархичност представља погодан терен за опстанак дуалистичке јереси самозваних Богумила. Не улазећи у контроверзе о карактеру Цркве босанске и јереси која је постојала у Босни и коју су православни звали „Бабунима“ а католици „Патаренима“, остаје чињеница о изолованости ове локалне Цркве у односу на источно и западно хришћанство. Крсташки походи нису успели да наметну католички модел у Босни али када су пред турском опасношћу босански краљеви почели да заиста примају католичку конфесију, у XV веку, декаденција Цркве босанске постала је фактор брзе исламизације знатног дела становништва убрзо после турског освајања, пре него преласка у католицизам. Аутархичност Цркве а према томе и културе у Босни имала је сличне или још горе последице по (крајње оскудну) књижевну и осталу културну баштину него „интернационалност“ Цркве и монархије у Хрватској. Иако треба имати у виду и друге факторе (геополитички и преживљавање народне глагољашке црквености која се толерише од 1248 г. пред опасношћу ширења „богумилства“ из Босне) који су ишли у прилог настанка историјске свести у приморским градовима хрватског подручја крајем средњег века.

Ако се у словенским земљама Балкана, у области класичних књижевних жанрова средњег века, може пре свега говорити о рецепцији византијске или латинске теолошке и остале књижевности, у румунским земљама почев од XIV века може бити речи о рецепцији словенско-византијске књижевности⁶. У том смислу румунски културни феномен одиграо је веома важну улогу крајем средњег века и касније у очувању и у даљој трансмисији (ка Русији пре свега), бугарског и српског књижевног и рукописног али и осталог културног наслеђа. Књи-

⁶ Видети одличну студију која даје обиље података о рецепцији не само бугарске него и српске књижевности као и о богатству словенског рукописног наслеђа у румунским земљама Е. Турдеану, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris 1947.

жевност румунских кнежевина Влашке и Молдавије дала је у овом периоду и дела оригиналне природе житијног и нарочито летописачког жанра⁷. Уз напомену да државност румунских земаља није никада сасвим укинута турском хегемонијом, треба имати у виду да је византијско-словенско културно наслеђе и историјска свест негована кроз књижевно-историјске и црквене списе као и правне споменике локалног и општеправно-славног значаја имала важну улогу у формирању модерног румунског националног идентитета, црквености⁸ и државности.

Закључак којим се може завршити један овако сумаран пресек књижевно-историјског наслеђа и његове природе у

⁷ Седам молдавских хроника XVI века: Молдо-руска хроника, Бистрички Летопис, Летопис Путне (почетак XVI в.), Макаријева хроника (1504-1551), и његових ученика и настављача, Јевтимија (1541-1554) и Азарија (1551-1574), у препису Исаије Слатинског под насловом „Кратка историја господара Молдавије“ и Молдавска хроника од 1359 до 1506, éd. I. Bogdan, *Cronice inedite atingatoare de istoria Romanilor*, Bucarest 1895, стр. 34-48, cf. N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi I*, Bucarest 1940, стр. 34-48, cf. N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi I*, Bucarest 1940, стр. 33-40; E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris 1947, стр. 26-32, 124-125. За молдавског летописца Азарију постоји вероватноћа да је вршио препис „Живота краљева и архиепископа српских“ од Данила Другог и његових настављача, cf. R. Mişca, *Les Vies des rois et des archevêques et leur circulation en Moldavie. Une copie inconnue de 1657*, in *Revue des études sud-est européennes IV*, Bucarest 1966, стр. 393-412, видети и дискусију истог аутора у *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes VII*, Sofia 1971, стр. 203-204.

⁸ Идикативан је случај митрополита молдо-влашког Теоктиста који је начинио препис Синтагме Матије Властара (са једног српског предлошка) по налогу молдавског кнеза Александра Лопушњануа а на тражење Ивана Грозног (1554 год.). Овај законски зборник је имао важну улогу у правној историји и других православних народа, у Грузији је послужило као основица за Законик кнеза Вахтанга 1686. Уз напомену да је Синтагма употребљена као аргумент приликом проглашења аутокефалности румунске Цркве од стране кнеза Јована Кузе, cf. D. Bogdan, *Le Syntagme de Blastarès dans la version du chroniqueur roumain Macaire*, in *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes VII*, Sofia 1971, стр. 187-191.

југоисточној Европи словенског књижевог језика у средњем веку, одоси се на развој историјске свести која је обично услов одржавања, настанка или обнове државности европских народа. Постојање, врста и квалитет књижевно-историјског наслеђа средњег века спадају у најважније чиниоце формирања и одржавања свести о трајању и културно историјског идентитета којим се артикулишу вредности које сачињавају једну етничку, културну и државно-историску самобитност. Сразмерно историјско-књижевном наслеђу као најважнијем вербално артикулисаном медију колективног идентитета одржавају се или обнављају црквене, националне и државне институције у делу Европе који је више него остали био предмет ривалстава између наднационалних, империјалних држава са универзалистичким претензијама. Зачетак већине европских нација јесте у средњем веку што може потврдити не ефемерност државних творевина каквих је увек било много него постојање и трајање историјске заједничке свести освештане трајањем и делима достојним словесности писаног књижево-историјског наслеђа.

Зманица, Пејтровдан 1994.